
In memoriam Umberto Eco

Az „Európa születése” nemzetközi könyvsorozatot útjára bocsátó Jacques Le Goff hangsúlyozta, az épülő Európa folyamata óhatatlanul felveti azon kérdéseket: kik az európaiak, honnan, hova tartanak. Ezek a kérdések ma, a migráció világában extrém, éppen nem megnyugtató feleleteket kapnak. Erre a problémára írásom befejező részében térek vissza.

Eco „A tökéletes nyelv keresése” című kötete a fentebb említett sorozatban először 1998-ban jelent meg magyar nyelven, majd 2016-ban látott napvilágot, immár javított kiadásban. Ez a tény késztetett szemlélésére.

Eco bevezetőjében informál korlátozásairól: az Európát megelőző, vagy azon kívüli civilizációkról nem, vagy alig is szól; csakis az ősprogramokat taglalja. A valódi programokra fókuszál. De nem vizsgálja – többek között – az egyetemes grammatikáról szóló kutatásokat sem. Eltekint a barkács nyelvek (pidgin) bemutatásától: ezek elemi szókészletet és szintaxist mondhatnak maguknak, a gyarmatok lakosságát jellemzik, s egyik kedvenc terepe az etológiának. Sajátos önbesorolással *eszméletörténetnek* minősíti produktumát. Eco, aki a szavak státuszát azzal is érzékelteti, hogy szerinte szóbeli aktus initiálta a teremtést: Isten ama utasítása, hogy „legyen világosság”, s folytatta azzal, hogy – Ádám neveket ad az állatoknak. Kérdés, hogy ezek immanensen következnek-e a megnevezettből, avagy egy önkényes konvenció nyomán lesznek. Természet, kontra konvenció.

A kultúra elfogadja a nyelvek sokféleségét, a *szinkretizmus* egyik válfaja ez. Azt a felfogást, amely szerint a héber bírt primátussal, kiszorította például a görög, illetve a latin mint első nyelv hangoztatása.

A népnyelvek – amelyek bizonyos fokig zárójelezték Ádám nyelvét – kezdték megalapozni Európát. Whorf és Quine hangsúlyozta: bármely természetes nyelv csakis ön-nön valóságélményét fejezheti ki, más természetes nyelv valóságélményét nem, ugyanakkor képes fizikai és szellemi világunk egészét maradéktalanul lefedni.

Dante jártassága a tökéletes nyelv keresésének mezéjében is kimagasló. Szerinte a héber nyelv az első megszólalók nyelve, elménk gondolatait így tolmácsoljuk.

Az ember egyféle természetes képesség által sajátítja el anyanyelvét. Az emberi nem minden egyedében standard módon van jelen a nyelvi képesség, s ez nem zárja ki a természetes nyelvek modifikálódását. A beszéd képességét mint adományt Istentől kapta Ádám, aki kiinduló képességként birtokolta az univerzális grammatikát.

Termékeny összehasonlítást produkál Eco akkor, amikor Dantét és Chomskyt összeveti: Dante univerzális grammatikája és Chomsky generatív grammatikája mintha egyazon töről fakadna. (Leegyszerűsítve: velünk született nyelvi készség a valamiről állítok valamit állítmányi–alanyi viszonyítás, amelyet nem tanulunk, hanem genetikai adottságként áll rendelkezésünkre.) Dante mintegy helyre akarja állítani a tökéletes nyelvet, s ezzel Ádám nyomába kíván lépni. (Ádám Istentől kapta a beszédet mint képességet, s ezzel az adománnyal alkotta a nyelvet. Ez mintegy kiinduló forma: univerzális grammatika.)

A kombinatorika és Cusanus említése után Eco bemutatja az etimológia tombolását, kitér van Helmont azon vélekedésére, amely szerint mivel az ember beszédszerveinek a hébert a legkönnyebb és legtermészetesebb kiejteniük, ezért a nyelvek eredetét a héberben lelhetjük fel, még akkor is, ha elfogadjuk Kircher ama paradigmáját: a népek keveredése beindítja a *kreolosodást*.

Vico az egyes népek eltérő szokásait, természetét konstatálva tartja szükségszerűnek a különböző nyelvek születését.

A XIX. században tanuként szemlélhetjük egy új mítosz létrejöttét: az árja törzsek kultuszát és egyben az árja nyelvek előtérbe helyezését. Tudomást szerzünk a névmágia, a kabbala különböző modifikációiról, a Bruno által alkalmazott ikonológiai anyagról. Feltárul előttünk Kircher ideológiája, a földönkívüliek; Eco megkockáztatja: „Lehet, hogy a Földön tízezer év alatt olyannyira megváltozik minden, hogy lakói a barbárság szintjére esnek vissza...” (473.) Erre a motívumra írásom második részében kitérek!

Külön fejezetet szentel Eco az a priori filozófiai nyelveknek. Ezen belül érinti Bacon idolum-elméletét: szerinte az idolumok kiiktatásával hamis eszméket rombolunk le – pl. a nyelvek idolumai vagy nem létező dolgokat jelölnek, vagy létezőket ugyan, de pontatlanul, gyatrán. Hobbes figyelmeztet arra, hogy az ember a nyelvvel nemcsak él, hanem gyakorta visszaél. Comenius a képek megjelenítő erejével is ráirányítja a figyelmet többek között az alapvető fogalmakra. Descartes a természetes nyelvek rendhagyásait kárhóztatja, egy-egy számmal jelölve a kezdetleges szavakat – ettől remélve ellentmondás-mentességet.

A filozófusok munkája előzze meg a nyelvészekét. Végső soron az a priori „nyelvészek” előírnák azt, hogy egy kifejezés valamennyi eleme fejezze ki az általa jelölt dolog minden tulajdonságát.

Leibniz olyan logikai nyelvet kíván alkotni, amelyben az alkalmazott az ismeretlen-től az ismerthez jussunk el: a logikai nyelv jelei ugyanis az ideák helyett állnak, s az egyetemes karakternyelv helyettesítheti a gondolkodást. Az igazság rendje és a nyelvi jelképek nyelvtani rendje hasonló, s ez az attitűd tulajdonképpen előképe lehet Eco szerint Wittgenstein ama prediktumának: a kijelentéseknek az általuk tükrözött dolgokhoz hasonló formában kell színre lépniük. Leibniznél a karakterek rendszerét a vak számítás kormányozza. (Nála pl. a nullák és az egyesek olyan vak jelképek, amelyek szintaktikai formákban hordozzák az igazságot.) Leibniz logikai számításra megfelelő filozófiai nyelvet kreált, amely alapja a szimbolikus logikának, nem egyetemes, s alkalmatlan a tényigazságok feltárására.

Bevezetést nyerünk az úrbéli nyelvek és a mesterséges intelligencia egy-egy szegmensébe; utóbbi öröklí az a priori filozófiai nyelvek fogyatékoságait, s azt, hogy a természetes nyelvek legtöbb tartományában inkompetens.

Eco szemlézi a nemzetközi segédnyelveket (pl. eszperantó, feljavított nyelvtan).

Az a priori nyelveket túlzott filozofikusságuk, az a posterioriakat pedig földhözragadságuk miatt hibáztatja.

Ami a nemzetközi segédnyelveket illeti, történelmi örökség nélküliek ugyan, ám – hosszabb távra tekintve – éppúgy, mint tegyük fel az „Igor ének”, vagy tegyük hozzá a „Kalevala”, inkorporálhatják korábbi nyelvek történelmét.

A fordításról szólva feltételezhetjük, hogy igazi, hű megvalósításához nélkülözhetetlen lenne a tökéletes nyelv.

Végül is: Babel, a bábeli nyelvzavar mitológiai jelentéshordozásán túl mit eredményezett?

A kötetet záró passzus kiválóan summázza Eco ambícióit: „Fogadjuk el ezt a régmúltból származó javaslatot: az ős-anyanyelv nem egyetlen nyelv volt, hanem valamennyi nyelv együttese. Ádám talán nem a teljes adományban, hanem csak ennek ígéretében részesült, s a hosszadalmas tanulási folyamatot talán csak félbeszakította a bűnbeesés. Fiai azonban örökségül kapták a feladatot, hogy együttes és megbékült erővel végleg úrrá legyenek Babel tornyán.” (326.)

Ismertetésem aforisztikus, s szükségszerűen leegyszerűsítő; inkább figyelem felhívására alkalmas, semmint elmélyült elemzésre. Annál is inkább, mivel a megszokottnál is több utalással, újra és újra visszatérő életművek eltérő aspektusú interpretálásával van dolgunk, s az olvasónak vissza-vissza kell révednie korábbi bemutatásokra. Sűrű a szempontváltás, s ez izgalmas, ám egyben komoly figyelmet megkívánó olvasatra tart igényt.

Felróni talán csak az egyes részek nem azonos kidolgozási szintjét lehet. Eco asszociációi talán inkább impulzívak, semmint argumentáltak. Idézzük fel mondjuk a Dante–Chomsky komparatiztikát...

A kötetet korrekt tárgy- és névmutató teszi teljessé.

(*Eco, Umberto: A tökéletes nyelv keresése. /Európa születése./ Atlantisz Könyvkiadó: Budapest, 2016 [eredeti megjelenés éve: 1993], 363 oldal*)

*

Az Európa-dilemma ma. Bevezetőmben utaltam le Goff épülő Európa jóslatára. Ez mára átadja helyét a múltnak. Példának okáért Fukuyama „A történelem vége és az utolsó ember” című kötete, s Eco „Az új középkor” című értekezése más képet rajzol ki Európáról, s ez nem éppen idilli. Már a tökéletes nyelvet firtató opuszában (utaltam rá) olvashatunk egy hipotézisről – eszerint a Földön tízezer év alatt megváltozhat minden, hogy lakói a barbárság szintjére csúsznak vissza. Nos, most úgy tűnik, hogy ehhez nem kell tízezer év: az „új középkor” ecoi tablója szerint, s korunk mindennapi tapasztalata alapján legalábbis nem.

Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk: az „új középkor” fantazmagória-e, avagy ténymegállapítás.

A téma kifejtése egy vízióval indul: New York áram nélkül marad, a polgárok éheznek, fáznak, csapatokba verődve fosztogatnak, erőszakot alkalmaznak, a katonaság is előbb-utóbb tehetelenné válik, a fosztogatás elképesztő méreteket ölt. Népvándorlás indul be, fajok, ideológiák csatáznak, olvadnak össze. A Róma utáni kort kell összevetnünk a maival. Egy virulens középkorhoz persze béke kell, szociális, eszmei, vallási, nyelvi béke, amelyet kívülről fenyegetnek a barbárok.

A barbárok kikényszerítik a szuverén önszabályozás, védekezés megszervezését: hiszen a központi hatalom extrém módon meggyengül – a gyarak, intézmények, egyetemek mintegy fallal kerítik körbe magukat, klánok szerveződnek, a léghőszennyezés, a szemét mindent veszélyeztet. Hadüzenet nélküli háború folyik, burjánzik az árucseré.

(A válságot az elmaradott vidéken élők élik át a legkönnyebben, mivel hozzászoktak a minimális életfeltételekhez, az elemi szükségletek kielégítése elégséges számukra. [Különbösen is az eltulajdonítás lehetősége esetleg jobban segíti őket – a tulajdonjog elveszíti eredeti szabályozó funkcióját.]

Az igazi „sötét” középkor a Nyugatrómai Birodalom bukásának kezdetétől 1000-ig tart.

Barbárnak lenni nem jelent feltétlenül kulturálatlanságot, de minimum más kultúrát involvál... kultúrák összeütközését, erőszakos helykeresést. Vonzó a soha nem birtokolt anyagi javak tömkelege. A rendteremtéshez erőteljes fellépés, meggyőző hatalom-demonstráció és befolyásolás szükséges.

Vegyük észre: akár a kapukon kívül, akár a kapukon belül is állnak barbárok. Eco 1972-ben (!) papírra vetett „Az új középkor”-át az alábbi konklúzióval zárja: „Mai új középkorunkról azt mondták, hogy az »állandó átmenet« kora lesz; s ehhez új alkalmazkodási módszereket fog az emberiség kitalálni: nem az lesz a fő probléma, hogy

hogyan lehet a múltat tudományosan elraktározni, hanem az, hogy hogyan lehet olyan elképzelést kidolgozni, amely a konfliktusok logikájából kiindulva hasznunkra fordítaná az összevisszaságot. Meg fog születni – mint ahogy már születőben van – egy új utópia táplálta, folytonosan újraalkalmazkodó kultúra.” (56–57.)

Menekülés a szegénység, a háború elől, migráció, terror, az iszlám mentalitás erőszakos terjesztése: ma ez is Európa. Európa napjainkban gyenge, dezorientált, tétova, ellentmondásokkal zsúfolt.

Az európai egység most nem más, mint egy talán hosszas, gyökeres változtatások nyomán illúzióból realitássá váló impozáns program. De – véleményem szerint – ma még a megalázó fantáziálások szánni való éráját éljük.

A sokak által várt, remélt globalizáció a mostani Európában megvalósult – a globális káosz, válság formájában.

(Eco, Umberto: Az új középkor. In uő: Az új középkor. Európa Könyvkiadó: Budapest, 1992, 20–57. oldal)

*

Írásommal tisztelegni kívántam a közelmúltban elhunyt Umberto Eco elokvens, imponáló életműve előtt.

